

11. Միևիտ գետ յամրելծաց, որ 'ի Բենակեայ շէք գետահետեալ՝ Թանայ զՄանտուա, և անտի հոսէ 'ի Պագոս:
13. Կաղնիք առ հեթանոսս նուիրականք էին Դիոսի, և համարէին բնակել 'ի նոսա յաւերժ հարսունք, կեալ և մեռանել ընդ նոսին:
14. Անիդդէ և Փիւլի աղախինք Մելիրեայ:
22. Լիբեմբիոն աղբիւր էր 'ի Մագնեսիա, ըստ Սոլմոսի, հանգրուան քերթողաց. այլք 'ի Բիովտիա գնեն զայն մերձ յԵլիկոն, օթւան յաւերժ հարսունք և Մուսայից:
23. Կարբոս բանաստեղծ ժամանակակից Վիրգիլեայ:
25. Սովորութիւն էր ճարտարաց յարուեստս զհարաքանչիւր գործի կախել նուէր արգադիր խնամա կալաց իւրեանց գից. յայս ակնարկէ Կորիդոնի կախել զարինգ իւր զսոճւոյ՝ որ գիցամարն Կիւբե լեայ էր նուիրական, վասն սիրելոյ նորա Ատիսի 'ի սոճ փոխելոյ:
28. Տարապալման գովութիւն առթիւ ակնհարութեան համարէր առ նախնիս. քանզի 'նեմեսիս գիցու հի վրէժխնդիր չարեաց և վարձատրիչ բարեաց ցանոյր ընդ այն, և վրէժս յայնպիսեացն գովեցե լոց պահանջէր: Առ 'ի զգուշանալոյ 'ի չարէ տասի՝ պսակէին մասնէծաղկամբ, որ խափանիչ յուռթից և հմայեկաց համարէր: Վասն որոյ իմաստք տողիցս են. Պսակեցէք զիս անթառամ պսակաւ, նախանձ արկանել 'ի Կորգոս. իսկ եթէ նա առաւել քան զարժանն գովեսցէ զտաղս իմ, մասնէծաղիկ ածէք ինձ 'ի ճակատ՝ զի մի ակնհար եղէց:
30. Աստանօր Կորիդոն նուիրէ Արտեմեայ գիցուհւոյ 'ի ձեռն Միկոնի բարեկամի իւրոյ եղջիւր եղին և կառափն վարազու. և խոստանայ 'ի յաջողել որսոցն կանգնել նմա և անդրի կճեայ:
35. Պրիտպոս Աստղիան և Դիոնիսի որդի, պահպանիչ պարսիզաց, վասն որոյ 'ի դուռնս անդ պարսի զաց կանգնէին անդրիք նորա:
38. Հիբլեա ծովու. Հիբլա լեռն 'ի Սիկիլիա, բերրի ծովորոյ և մեղուաց:
Կորիդոն ասա 'նեռն անուանէ փաղաքշանօք զսիրուհին իւր զՆովիւն Գալատեա. քանզի 'ներեանն Գալատեա յաւերժահարսն էր, գուստր 'ներեայ և Դորիսի, սիրելի Պողիփեմեայ: Սա իբրև գիտաց զի Գալատեա առաւել քան զինքն սիրէր զՆովիւն սիկիլիացի զԱկիս զորդի Փաւսնի, սպան զնա հարեալ զվիմի, ընդ որ գթացեալ յաւերժահարսին, փոխեաց զնա 'ի գետն՝ որ բղնէ յԵմանայ և անկանի 'ի սիկիլեանն ծով:
42. Քան զԵոյս սարգիսիան. լու իմն տափա բուսանի 'ի Սարգիսիա, որ զկերողացն ձգտէ զջիւղս 'ի ժպիտ բռնադբոս, և է մահարէր Թուրիւք: Ուստի առեալ է սարգիսական կոչել զճաղս հեգնա կան բռնի:
48. Այսինքն 'ի յեղեղական խեցգետուոյ, յամառնային արևագարձէ, յորժամ բոցակիզագոյն է ա ընգալն:
50. Մարի փայտ իւղային դիւրավառ, վասն որոյ և փոխանակ ջահի 'ի կիր առեալ:
60. Սպարտաբոս կամ Դիոնիս գիւք այգեաց:
62. Աւաճառ կոչէին հինք զայերս կամ զեթեր, ուստի անձրիք չայեկանք 'ի բեղնաւորութիւն երկրի իջանեն:
63. Անիդէ այսինքն հերակլէս Թուռն Ալկեոսի, որ կաղամախիւ պսակեալ էջ 'ի սանդարամետս:
72. Իմաստ տողիս է, զի յետ այսր պարտութեան Թիրսեայ յայսքան ազգի ազգի վէճս 'ի Կորիդոնէ, յայնմհետէ Կորիդոն արժանի իւրուամն համբաւոյ իրաւապէս Թուրի:

Ռոշաստուան: (Տես երես 143)

Կրօնք.—Վրեթ է ամէն տեսակ կրօնք թոյլ տրուած է Ռուսաստանի մէջ. բայց որովհետև տերութեան կրօնքն է Յոյն-Ռուսական ըսուածը, ուստի բնական կերպով աւելի քան զայլս առանձնաշնորհութիւններ ու ազատութիւններ ունի նոյն պաշտամունքը:

Արդ զանազան կրօնք ունեցող ժողովուրդներուն թիւն այս է:

Յունադաւանք կամ Յոյն-Ռուսք	50,000,000
Հռովմէական կամ ուղղափառ Յոյնք	3,000,000
Հռովմէական ուղղափառք զանազանք	2,000,000
Հայք	390,000
Իսլամականք	1,000,000

Կալվինականք	40,000
Հրէայք	2,000,000
Մահմետականք	2,000,000
Պուստիք	215,000
Համանիք	153,000

Ռուսաց եկեղեցին ամենաուղինչ զանազանութիւն ունի Յունաց եկեղեցիէն՝ և եղած քանի մը պզտի տարբերութիւններն ալ թեթեւ բաներ են. եկեղեցական բաներու մէջ գլխաւոր վեհապետը կայսրն է, զոր յեծն Պետրոս Սուքուայի պատրիարքներէն վերջընելով կայսերաց սեպհականեց 1721ին: Ար և իցէ կրօնական բարեկարգութիւն կայսեր հաւանութեամբը կ'ըլլայ, ինչպէս եպիսկոպոսաց ընտրութիւնն ու այլ և այլ կարգեր ու կանոններ սահմա

նելը : Իսկ սուրբ Ժողովը կամ սխեմատիկոս ըստածը Բեդրոպուրկի մէջ կը գումարուի և արքեպիսկոպոսներով ու եպիսկոպոսներով կը կազմուի՝ ու կայսերմէ վերջը երկրորդ իշխանութիւնն է՝ և իրեն պարտքն է ընդհանուր տէրութեան : Տօտին վրայ հսկելն և սահմանաժառանգ քարեկարգութեանց գործադրութիւնը առաջ տանիլը : Բոլոր եպիսկոպոսք, քահանայք ու եկեղեցականք նոյն ժողովքին իշխանութեանը տակն են՝ և որ և իցէ կրօնական գրուածք մը և խնդիր մը պէտք է որ իրենց աչքէն անցնի : Բաց 'ի եկեղեցականաց վրայ ունեցած իշխանութեանն՝ նաև քաղաքական բաներու մէջ ալ մեծ ազդեցութիւն ու իշխանութիւն ունի այս ժողովքս, և մասնաւորապէս ամուսնութեանց վրայ : Բայ ժողովքիս որոշմունքներն հաստատութիւն առնելու համար պէտք է որ կայսեր ներկայացուին, որուն ձեռքն է զանոնք հաստատելն և կամ մերժելը : Բոլոր կայսրութեան մէջ չորս գլխաւոր Ստորապօլտական աթոռ կայ, որոնք են՝ Բիւզը, Բեդրոպուրկի, Սոփուայի և Իմերեթի : 24 Արքեպիսկոպոսական և 37 Ապիսկոպոսական աթոռք կան, որոնց տասնըմէկը Ստորապօլտաց իշխանութեւ տակն է : Եւսոնք բոլորն ալ նոյն սուրբ Սինհոգոսէն կախումն ունին և պարտրկան են հնազանդելու : Իսկ մնացած եկեղեցականք, այսինքն քահանայք, վանահայրք, աբբայք, և այլն և այլն, թեմական եպիսկոպոսաց տակն են :

Ստորին կղերը երկու դաս կը բաժնուի . առաջինին՝ որ աշխարհական կամ Սպիտակ կղեր կը կոչուի՝ ստորակարգեալ են քաղաքաց և գիւղօրէից ժողովրդապետներն ու իրենց օգնականները, սարկաւազները, ժամահարները և այլն : Երկրորդին՝ որ կանոնական կամ Սև կղեր կը կոչուի՝ ստորակարգեալ են բոլոր կրօնաւորները՝ որոնք Սարսեղեան կարգէն են, և Սուսի տէրութիւնը ասկէ դուրս ուրիշ կրօնաւորական կարգ չձանչնար : Եւսոնք ամէնը 463 արանց ու 118 կանանց վանք կայ, և

բոլոր կրօնաւորաց ու կուսանաց թիւը 15,000 կ'անցնի : Սուսաց կղերին ամենէն կիրթ և ուսումնական անձինքը այս կրօնաւորներն են, որոնց մէջ իրացնէ կը գտուին եւրոպական կատարեալ կրթութիւն ու բարեկարգութիւն և աստուածաբանութեան խորունկ հմտութիւն ունեցողներ : Եւսոնք գլխաւոր պարապումը ժողովուրդը հովուելն և ուսման պարապիլն է, և այսօրուան օրս Սուսաստանի մէջ եպիսկոպոսք ու կրօնաւորք ըստ բաւականին լաւ համբաւ ու պատիւ ունին՝ իրենց ազնուական, կիրթ, գիտնական, աշխոյժ ու եռանդնոտ կերպին համար, որոնց մէջ կան նաև ինչուան երևելի քարոզիչներ ու ճարտասան և հեղինակ ըսուելու անձինք, որ և ոմանց երկասիրութիւնքը ինչուան Վաղղիարէն թարգմանուած են . այս երևելի հեղինակաց մէջ ամենէն նշանաւորներն են Ֆիլարէտ՝ Սոփուայի Ստորապօլտը, և Իննուկէն՝ տիոս՝ Բիւզը արքեպիսկոպոսը, որոնց քարոզներն և ուրիշ հոգեւոր գրուածքները մօտերս Սրբաբա Վաղղիարէն թարգմանեց :

Սուսաց աշխարհիկ քահանաները բոլորն ալ կարգուած են . բայց այրի մնալէն վերջը կրկին անգամ չեն կրնար կարգուիլ ըստ առաքելական կանոնաց : Ընդհանուր Սուսիոյ կղերը տէրութեանէն շատ տեսակ առանձնաշնորհութիւններ ունի, ինչպէս ազատ են հարկ տալէ, որ և իցէ մարմնական պատիժ կրելէ կամ տուգանքէ, զինուոր գրուելէն, և այլն : Բայց 'ի վերայ այս ամենայնի ընդհանրապէս աշխարհիկ քահանայք շատ աղքատ են ու հազիւ թէ խեղճութեամբ կ'ապրին : Համին 1737 բոլոր Սուսաստանի կղերին յարքունուտ տրուել է 8,175,052 Փրանգ, որ մարդ գլուխ 77 Փր . կ'իյնայ . բայց աս ալ գիտնալու է որ ամէն թեմի մէջ ալ հաւասար չէ այս տուրքը, որովհետև կան թեմեր որ մարդ գլուխ 50, 14 ու ինչուան 11 Փր . կ'իյնայ : Սուսի կրնայ մակաբերուիլ թէ ինչ աստիճանի խեղճ կրնայ ըլլալ քահանայից վիճակը՝

որով և սակաւաթիւ են ժողովրդեան բազմութեանը համեմատութեամբ : Շատ տեղ 4,500 հոգի, հարիւրաւոր մղնով մէկմէկէ հեռու, քահանայ մը միայն ունին : Ստորին կղերին մէջ բաւական յաճախ կը պատահի կարգընկեցութիւնը, եթէ քահանայից թուութեամբը և եթէ յանցանաց պատճառաւ . 1836էն մինչև 1839, 14,443 եկեղեցական կարգընկեց եղեր են . բայց տէրութիւնը հոգ կը տանի որ թերութեանց առջևը առնելով այսպիսի զեղծմունքներ չպատահին : — Հռովմէական ուղղափառք ամբողջ կայսրութեան մէջ մէկ Սետրապօլիտ ունին, 7 Եպիսկոպոսարան, 1,110 ժողովրդապետութիւնք, 340 օգնականք ժողովրդապետի, 1,464 մատուռներ, 61 վանորայք արանց և 51 ալ կանանց : — Հայկական կղերը ունի 619 եկեղեցի, 310 մատուռ, 40 Եպիսկոպոս : Եւտերականք ընդ ամէնը 902 եկեղեցի ունին : Հրէայք 586 ժողովարան (Սինագոգ) : Իսկ Սահմետականք 5,296 մզկիթ :

Երբին Վարդապետն էր Տարապետութիւն : — Սուսաց տէրութիւնը միապետական է, և կայսերական գահուն իրաւունքը յաջորդաբար որդւոց որդի կ'երթայ . կանայք թէպէտ սովորաբար իրաւունք չունին գահակալելու՝ բայց թէ որ նոյն ճիւղին մէջ արու զաւակ չգտնուի ան ատեն իրաւունքը անդրանիկ դատեր կ'անցնի : Կայսրը՝ Ձար կամ Խոսրոս պատուանունն ունի, ամենեւին մէկէ մը կախմունք չունի և իշխանութիւնը անսահման է, ինչ որ ուզէ կրնայ կարգադրել, օրինադրել ու հրամայել՝ և պարտական են տէրութեան առաջին կարգի պաշտօնեայքն իսկ հնազանդիլ : Եւսբացարձակ միապետական անկախ վարչութեան հետ միացած է նաև հոգևորական իշխանութիւնն ալ ինչպէս վերը ըսինք : Ար և իցէ պատուանունի, պատուանշանի, աւագութեանց աստիճանի և այլն, առաջին անձը Ձարն է . վերջապէս ամէն բան պէտք է որ իր հրամանովն և հաճութեամբը ըլլայ : — Ձարէն վերջը տէ-

րութեան մէջ երկրորդ իշխանութիւնը կայսերական խորհրդարանն է՝ ուսկից կը կախուին բոլոր ուրիշ պաշտօնեայք : Խորհրդարանին անդամները բոլոր ազնուական են՝ զորոնք կայսրը իր հաճութեամբը կ'ընտրէ : Եւսկէ ետքը կու գան կայսերական դիւանատան պաշտօնեաները՝ որոնց խնամոցը յանձնուած է տէրութեան ելուստից հաշիւները բռնել՝ զինուորական հր և իցէ ձեռնարկութեան վրայ հսկել, և այլն :

Եւսբող տէրութեան մէջ տասնութեց գլխաւոր ատեան կայ՝ որոնցմէ ինը Եւսրոպուրկ է, չորսը՝ ի Սոքուա, և երեք ալ՝ ի Արշաւ : Եւսոնց ընտրութիւն ալ նմանապէս կայսերմէն կախումն ունի՝ և իւրաքանչիւր ատեան 5 կամ 6 պաշտօնակալով կը կազմուի : Եւսոնց պարտքն է որ և իցէ կայսերական Սուքազ կամ հրամանագիր հրատարակելը՝ անոնց գործադրութեանը վրայ հսկելն և քաղաքական մանր բարեկարգութիւններ ընելը : Եւսոնց մէջ գլխաւոր անձը արքարո-թէ պաշտօնեան է՝ որուն իշխանութեան տակն են վերոյիշեալ վեշտասան ատեանները : Եւսոր կայսրութեան մէջ 9 բարձրագոյն հրամանատարք կամ Պաշտօնեայք կան, և են՝ Հազարապետ տան, Եւստաքին գործոց պաշտօնեայ, Եւսդարութեան պաշտօնեայ, Եւսբունական հասութից և կալուածոց, Պատերազմի, Եւսվային զինուորութեան, Սաման, Ստիկանութեան, Եւսաւանգութեանց և սեպհական ստացուածոց : Իսկ թղթատունները, կամուրջներն, արքունական ճամբաները, հաշուեգրերը՝ ընդհանուր գաւառական Սարիչներու խնամոցը յանձնուած են՝ որոնք բարձրագոյն պաշտօնեից ունեցած ազատութիւններն ու առանձնաշնորհութիւնները իրաւունք ունին վայելելու :

Եւստապետն Վարդապետն : — Սուսաստան ամբողջ 56 մեծ նահանգ և 12 փոքր գաւառ կը բաժնուի . իւրաքանչիւր նահանգ մէյմէկ կուսակալ կամ կողմնապետ ունի՝ որ շատ անգամ թէ՛ զինուորական և թէ՛ քաղաքական

վարչութիւն մէկտեղ կ'ընեն : Երեսնամէ տարի կու գան ուրիշ երկրորդական ու երրորդական պաշտօնեայները՝ որոնք աւելնքն ալ գլխաւոր կուսակալէն կը կախուին : Երկայ Սեհափառ կայսրը տեսնելով որ այս մասին մէջ շատ զեղծ մունքներ մտեր էին, մեծամեծ ու կարեւոր բարեկարգութիւններ ըրաւ : — Սուսատանի մէջ կան քանի մը ազատ քաղաքներ որ այս կուսակալաց իշխանութեանը տակ չեն իյնար ու առանձին քաղաքապետներով կը կառավարուին՝ և են Բեդրոպուրկ, Սոքուա, ()տէսսա, ()էոդոսիա, ()ականրոկ, Սոսդով, Եախիջլան, Սարիօթու, Եերչ ու Ենիքալէ :

Երգարոնիւն ապեան : — Իւրաքանչիւր նահանգ մէյմէկ արդարութեան ատեան ունի երկու խումբ բաժնուած՝ որուն մէկը քաղաքական ու միւսը քրէական յանցանաց վրայ կը հսկէ : Եյս դատաւորաց պաշտօնը Եւրոպայի ուրիշ տէրութեանց դատաւորներու պաշտօնէն աւելի դժուարին է, որովհետեւ պէտք է որ 30,000 ուքազէ կամ հրամանագրէ աւելի աչքէ անցուցած ու տեղեկացած ըլլան՝ անոնց տուած պատուէրներէն դուրս բան չգործելու համար, և այս հրամանագիրները տարի տարուան վրայ երթալով կ'աւելնան : Վասն զի Սուսիոյ տէրութեան որ և իցէ հրամաններն և պատուէրները այս հրամանագրոց մէջ ամփոփուած են : Սահուան պատիժը հիմա Սուսիոյ մէջ խափանած է, որուն տեղ յանցաւորները կամ Սիպերիա կը քշուին՝ տէրութեան հանքերու վրայ աշխատելու համար, և կամ կը դանահարուին :

Հասարակական : — Սուսիոյ մէջ հարկահանութեան սովորական կերպն այս է : Եախ և առաջ իւրաքանչիւր ստրուկ պարտական է մարդահարկ վճարելու իւր տիրոջը՝ որն որ բոլորինը հաւաքելէն ետքը՝ ըստ օրինաց սահմանելոյն մաս մը տէրութեան կը հանէ : Տէրութեան սեպհական գեղացիներն ալ նմանապէս տարուէ տարի պարտական են տուրք վճարելու : գարձեալ քաղա-

քացիք մարդ գլուխ 5 ուրլի կու տան : Սաճառականք իրենց վաճառացը 100ին երկու կը վճարեն : գարձեալ տէրութեմեծ հասոյթներէն են արուեստաւորաց վկայագիրներուն համար սահմանուած տուրքը, մաքսատուները, հանքերը և այլն : Եվերայ այս ամենայնի տէրութեան մուտքը ժողովրդեան ու երկրին ընդարձակութեմը համեմատութեամբ ոչինչ է : ուստի այս պատճառաւ Սուսատանի մէջ շատ յաճախած է թղթադրամը : 1853ին տէրութեան մուտքը 1,101,888,000 Փր. հասեր էր : իսկ պարտքը գրեթէ 3,154,292,448 Փր. է :

Սահմանք և կրթութիւն : — Եյս մասին մէջ որչափ ալ տէրութիւնը փոյթ ըրած ըլլայ ուսմանց զարգանալուն, բայց երկրին ընդարձակութեան և ժողովրդեան ցրուած ըլլալուն պատճառաւ բաւական յառաջ գացած չէ գիտութիւնը, որովհետեւ ամէն տեղ հաւասարապէս յաճախած չեն վարժարանները : Եւրոպայի կայսրութեան մէջ 8 հաւասարան կայ՝ և են ի Բեդրոպուրկ, Սոքուա, Տորբադ, Եսազան, Եսարքով, Բիւլէվ, Սարչաւիա և Հելսինկի-Փորս : Եսնցմէ վատ՝ որոնք տէրութեմ գլխաւոր ուսման պաշտօնեային հսկողութեանը տակն են, կան նաև զինուորական, եկեղեցական և նախակրթական դպրոցներ : Իսկ բարձրագոյն ուսմանց համար առաջին կարգի համալսարան Սուսատանի մէջ գեռ չկայ : 1856ին ամբողջ կայսրութեան մէջ 46 հասարակաց գրատուն կար : 3,872 մեծ ու պզտի գարոցք ու 194,490 աշակերտք : 614 առանձնականաց դպրոցներ ունեց մէջ 21,893 ուսանողք կային :

Օրինորոնիւն ցամաքի և ծովու : — Սուսաց զինուորութիւնը երկու դաս կը բաժնուի, սահսետի և զինեալ զօրք : և թէպէտ շատ դժուար է գիտնալ թէ ստուգիւ որչափի կը հասնի ընդհանուր զօրաց թիւը՝ սակայն ըստ նոր տեղեկութեանց և հաւանական հաշուով 550,000 կիրթ ու կանոնաւորեալ զօրք ունի՝ ի բաց առեալ ուրիշ 250,000 մը որ պահեստի զօրք կ'ըսուի ու պատե-

րազմի ատեն միայն կը կանչուի : Կանոնաւորեալ զօրքն ալ երկու դաս կը բաժնուի . առաջինը կը կոչուի Թիկնապահ գունդ կամ Թնդանօթ ածիգք որոնք բոլորն ալ ընտրեալ մարդիկ են : Երկրորդն է հետեւեալ զօր ըսուածը՝ 9 գլխաւոր գունդ բաժնուած , և իւրաքանչիւր գունդը 54,000 հոգիէ կը բաղկանայ . այս երկրորդիս մէջ կ'երթան հետեւեալք , ձիաւորք և ուժաւորք : Բսկէ դուրս կայ ուրիշ երեք գունդ ալ որ () . րէնպուրկի , Ֆինլանտիոյ և Կովկասեան գաւառաց պահպանութիւնը սահմանուած են . կան դարձեալ ուրիշ երեք անկանոն զօրաց գունդեր ալ՝ որոնք բոլոր Խաղախներէ կազմուած են :

Խաւատորմիդը 1854ին երկու գլխաւոր մաս կը բաժնուէր՝ նաւախումբ Պալթիական և նաւախումբ Սև ծովու . ու ընդ ամէնը ունէր 45 առաջին կարգի նաւ , 70էն 120 Թնդանօթ ունեցող , 37 կրկնայարկ նաւ , 40էն մինչև 60 Թնդ . 70 միայարկ ու շատ մը ուրիշ փոքր նաւեր . 40 ալ շոգեշարժ նաւ : Բոլոր նաւատորմիդն ունէր 9,000 Թնդանօթ , 42,000 նաւաստի ու 20,000 ծովային զինուոր : Սուսաց ծովային զինուորաց մէջ շատ նշանաւոր են իրենց քաջութեամբը Ֆինլանտացիք ու Սև ծովուն ծովեզերեայ բնակիչքը : Բայց այս հզօր նաւատորմիդին մէկ մասը մօտ տարիներս ոչնչացաւ : Սան զի Ռուսիեան ետքի պատերազմին միջոյ՝ որ ամենուն ծանօթ է՝ բոլոր Սև ծովու նաւախումբը փճացաւ Պաղղիոյ ու Բնգղիոյ միացեալ նաւախումբէն . և ըստ 1856 մարտ 30ի դաշնադրութեանը՝ չեն կրնար Սուսք ասկէց վերջը Սև ծովուն մէջ առջինին պէս հզօր նաւատորմիդ ունենալ : Իսկ հիմա Պալթիականին նաւախումբը կը բաղկանայ 200 նաւէ , առանց պզտի նաւերն համբելու :

Երկրագործութիւն , ճեւղերու և վաճառականութիւն : — Բնդհանուր տեսութիւն մը ընելով Սուսիոյ երկրագործութեանն ու վաճառականութեանը վրայ՝ այս հետեւեալ բովանդակութիւն կ'եղէ . 73,194,034 քառ . հարիւրա-

կալ հերկած կամ մշակեալ երկիր . 174,093,416 քառ . հարիւրակալ անտառ . 195,943,108 քառ . հարիւր . անմշակ ու ամայի երկիրներ . 8,055,516 հարիւրակալ մարգագետին և արօտատեղիք : Իսկ 100,000,000 հարիւրակալ և անմշակելի երկիր : Երկրագործութեան ետեւ մնալուն պատճառ ստորեկութիւնը կը համարուի , և Թէպէտ ցորենը ազնիւ ու կարգէ դուրս առատ է՝ այնպէս որ տարին 420 միլիոն հարիւրալիդր ցորեն կ'եղէ , որուն միայն 20 միլիոնը դուրս կ'երթայ , սակայն աւոր պատճառը երկրին բնական ցորենի յարմար ըլլալն է , մանաւանդ Սև ծովուն շրջակայ գաւառները . որով եթէ երկրագործութեան ուսումը լաւ յառաջացած ըլլար շատ աւելի առատ արմախք կ'ունենար Սուսաստան : Եւրոպիոյ միւս տէրութեանց օրինակը գրգիւ մը եղած է նաև Սուսաստանի կալուածատէրներուն՝ և մեծ խնամքով կը ջանան աւելի շահաւոր ընելու իրենց երկիրները : Եւ մանապէս խաշնագարմանութիւն ալ բարեկարգուելու և առաջ երթալու վրայ է : — Զեռակերտներու ու ճարտարութեան կողմանէ դեռ այնչափ յառաջացած չէ Սուսաստան . սակայն վեհափառ Բնգղիոյ Բ . արդի կայսրը շատ կը ջանայ դիւրացնելու տէրութեան ներքին վաճառականութիւնը , և ձեռակերտներու ու ճարտարութեց զարգանալուն ալ մեծ խնամք ունի : Սուսք Սուսաց վաճառականութե կեդրոնը կը սեպուի և խել մը կերպասեղինաց գործարաններ ունի . բոլոր տէրութեան մէջ շաքարի 400 գործարան կայ և տարին 35 միլիոն հազարակրամ շաքար կը հանեն . դարձեալ 20 միլիոն հազարակրամ բամբակ . աւսոնցմէ դուրս ուրիշ ձեռագործներն ալ բաւականապէս ծաղկած են : Եւրոպիոյ ու Պալթի երկաթեղէնի գործարաններն ու ձուլարանները շատ անուանի են : Դարձեալ Սուսաստանի կաշին շատ ազնիւ է՝ և 2,000 խաղախորդի գործարան կայ : 1853ին Սուսաստանի բոլոր ձեռակերտներէն է-

կած շահը 600 միլիոն Փր. հասեր էր : — Երբքին վաճառականութիւնը՝ որ տէրութեան մը ծաղկելուն ամենակարեւոր միջոցն է, բաւականապէս գործունեայ է ու բանուկ՝ պատճառաւ որ նաւարկելի գետերը շատ կը դիւրացընեն վաճառաց փոխադրութիւնն, և քաղաքաց մէկմէկու հաղորդակցութիւնը . տարին 400 միլիոն ֆրանքի վաճառականութիւն կ'ընէ Ռուսաստան, և 121 գլխաւոր վաճառատեղի ունի : 1853ին Պալթիկ ծովուն նաւահանգիստները 9,194 նաւ մտեր էր՝ բերելով 686,911 տակառաչափ ապրանք : Իսկ Սև ու Բլախու ծովերուն նաւահանգիստները մտեր են 10,132 նաւ, 1,125,121 տակառաչափ ապրանք բերելով : Եւրոպ 1853ին Ռուսիոյ վաճառականութիւնը ընդ ամէնը եղեր էր 966,420,400 ֆրանք . որուն 404,919,600 ներս մտած էր, (Եւրոպիոյ, 299,909,600 Փր. և Եւրոպիոյ 187,003,000) . իսկ 581,500,800 դուրս ելած, (Եւրոպայէն 366,510,800 . Եւրոպայէն, 39,498,800) : Եւրոպ ընդհանուր հաշուով ամէն տարի Ռուսաստանէն Եւրոպա կը մանէ 140 միլիոն հազարակրամ ցորեն . 50 միլիոն հազարակրամ ճրագու . 41 միլիոն կտաւ . 41 միլիոն կանեփ և բուրդ, 16 միլիոն ատաղձ կամ շինուածոյ փայտ, ու շատ մը ուրիշ վաճառքներ :

Շահապահ, Զրանց և երկաթուղիք . — Երբքաւորական և կանոնաւորեալ ճամբայ շատ քիչ կայ Ռուսաստան և եղածներն ալ լաւ շինուած չեն : Բայց վերջերս տէրութիւնը քանի մը արքունական ճամբայներ շինեց ընդ մէջ Ռոսքուայ և Բեգրոպուրկի և ընդ մէջ Բեգրոպուրկի ու Վարչաւիոյ . ուրիշ ճամբայ մըն ալ գէպ 'ի Ուրալ լեռները : — Բազմաթիւ Զրանցքներ կան Ռուսաստանի մէջ, այնպէս որ շատ տեղ ճամբայներուն պակսութիւնը Զրանցքներով կը լեցուին : Եւրոպ մէջ ամենէն նշանաւորներն են իրենց ընդարձակութիւնը՝ Վիլնի-Վորչոքի Զրանցքը՝ որ Եւրա գետը Վոլկայի հետ կը

միացընէ՝ որով և Պալթիկ ծովը Կասպից ծովուն հետ . դարձեալ Բուպէնշի Զրանցքը՝ որ () նէկան Տուխայի հետ կը միացընէ՝ որ է ըսել Կասպից ծովը Ներմակ ծովուն հետ : Պերեգիւնաի, () Ժինսքի Զրանցքները, և այլն : Բնդ ամէնը 76 մեծ լիճ ու 106 մեծ ու պզտի Զրանց կայ՝ որոնք ամէնքն ալ այլ և այլ գետեր ու ծովեր իրարու հետ կը միացընեն : — Երբք գլխաւոր երկաթուղիք կան, մէկը Բեգրոպուրկէն մինչև 'ի Ռոսքուա, միւսը՝ դարձեալ Բեգրոպուրկէն մինչև 'ի Վարչաւիա, իսկ երրորդը որ դեռ լմնցած չէ՝ Ռիկայ քաղքէն մինչև Տունապուրկ պիտի երթայ : Բայց տէրութիւնը դէպ 'ի Եւրոպայի այլ և այլ կողմերը ուրիշ երկաթուղիներ ալ շինելու դիտումն ունի :

Էլիւ : — Ռուսաց լեզուն Սլաւեան բարբառէն առաջ եկած է ու Սանսքրիթի ճիւղ մը կը սեպուի : Ինչուան Բրիտոսի 863 թուականը այս լեզուն ոչ կանոն ունէր և ոչ ալ մշակութիւն . իսկ նոյն տարին Ռուսերէն լեզուով առաջին անգամ աւետարանը թարգմանուեցաւ Ռեդուտիոսի ու Կիւրղի երկասիրութեամբ, որոնք թարգմանութեան ձեռք զարնեղէն առաջ՝ Ռուսաց այբուբենը կարգի դրին ու 40 նշանագիր հաստատեցին մեծ մասը Յունարէնէ առնելով : Եւս կարեւոր գործէս ետքը Ռուսք երկու լեզու ունեցան . մէկը ռամկական՝ զոր հարկ սեպեցին պահել, ու միւսը գրաւորական կամ մատենագրական : Ռամկականին մէջ երթալով շատ մը եկամուտ բառեր մտան՝ ինչպէս Եւրոպերէն, Ռոդուրէն, Տաճկերէն, Եւհերէն ու Վերմաներէն : Իսկ մեծին Պետրոսի ժամանակը Կիւրեղեան նշանագիրներն աւելի պարզուեցան և Ռամոսոֆ Ռուսերէն լեզուի առաջին քերականութիւնը շինեց 1755ին : Բայց այս լեզուն կամաց կամաց գրեթէ 30 տեսակ դաւառական լեզուի բաժնուեցաւ՝ թէպէտ և դրաբաւը անխախտ մնացած է :